

Mâverâünnehir’de Hüzün Mevsimi

Semerkant ve Buhara’da Kanlı Günler 1917 Bolşevik Devriminden Sonra, Azam

Haşimi, Kalender Yayınevi, İstanbul, 2018, ISBN:97860590803476

Ayşenur Ataman¹

Azam Haşimi, aslen Özbekistan’ın Namangan vilayetine bağlı Kaiky kasabasındandır.² Anne ve baba tarafından İslam âlimlerinden gelen köklü bir aileye mensuptur. Ailesi, nesiller boyunca ilimle meşgul olmuş ve dine hizmet eden kişiler yetiştirmiştir. Haşimi, 16 yaşında ailesini, kardeşlerini ve topraklarını geride bırakarak İslam’ı korumak ve Türkistan’daki Müslümanların maruz kaldığı baskıları dünyaya duyurmak amacıyla, dönemin bölünmemiş Hindistan’ına göç etmiştir.

Eğitimi Delhi’deki köklü ilim merkezlerinde tamamlamış, burada bulunduğu yıllarda Türkistanlı muhacirlerin oluşturduğu teşkilatlarda aktif görevler üstlenmiştir.³ Azam Haşimi, Türkistan davasının önde gelen isimleriyle daima yakın temas hâlinde olmuş; yayıncılık, yazarlık ve teşkilatçılık yoluyla Sovyet rejiminin Türkistan’daki zulmünü anlatmaya çalışmıştır.

Pakistan’ın kurulmasından sonra başlangıçta Lahor’a göç etmiş ve ardından Karaçi’ye yerleşmiştir.⁴ Pakistan’da da çalışmalarına devam etmiş, Türkiye’ye göç etmek isteyen sayısız Türkistanlıya her türlü maddi ve manevi desteği vermiştir. 1972’nin sonlarında mirasını, kültürünü ve tarihini koruyarak aktarabileceği topraklar olarak kabul ettiği Türkiye’ye taşınmayı çok arzu etmişse de 1973’te Hakk’ın rahmetine kavuşmuştur.⁵ Azam Haşimi, Türkistan’ın dinî, kültürel ve millî kimliğinin korunması için kalemiyle ve mücadelesiyle iz bırakmış bir dava adamı olarak anılmaktadır.

Haşimi’nin en bilinen eseri, hayat mücadelesini ve Türkistan’dan hicret sürecini anlattığı *Semerkant ve Buhara’da Kanlı Günler (1917 Bolşevik Devriminden Sonra)* adlı biyografik

¹Gazi Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Eczacılık, aysenurkuru42@gmail.com (Bu yazı Young Academia iş birliğinde, Dr. Kemal Yavuz Ataman yönetiminde “Küresel Düşünme ve Uzmanlık Atölyesi” kapsamında üretilmiştir.)

² Azam Haşimi, *Semerkant ve Buhara’da Kanlı Günler*, (İstanbul: Kalender Yayınevi, 2018), 19.

³ Haşimi, *Semerkant ve Buhara’da Kanlı Günler*, 19.

⁴ Haşimi, *a.g.e.*, 21.

⁵ Haşimi, *a.g.e.*, 22.

çalışmasıdır. Farklı dillere çevrilmiş ve Türkistan tarihinin yakın dönemine ışık tutan önemli bir kaynak hâline gelmiştir. Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği Başkanı Ekber Yassa'nın çabalarıyla 2018 yılında Türkiye'de yayımlanmıştır.

Haşimi'nin kitapta yer alan hatıraları, çocukluğundan Afganistan'a geçiş yaptığı döneme kadar başından geçen olayları kapsamaktadır. Hatıraların arka planını ise o dönemde Sovyet yönetiminin İslam dini karşıtı uygulamaları, baskı ve zulümleri oluşturmaktadır. Azam Haşimi, yaşadıklarını yalnızca bireysel bir hatıra olarak aktarmakla yetinmemiş; bunları dönemin siyasî, ideolojik ve toplumsal şartlarıyla irtibatlandırarak kolektif bir hafızaya dönüştürmüştür. Hatırat ile tarihî belge niteliğini bir arada taşıyan eser, beş bölümden meydana gelmektedir. Son kısımda ise, yazarın hayatı, çalışmaları, düşünce dünyasına ışık tutan gazete ve haber yazıları, eserlerine ait kapak görselleri ile çeşitli belgeler yer almaktadır. Sunulan bu ekler, metnin arka planını zenginleştirerek okura daha bütüncül bir bakış açısı kazandırmaktadır. Yazarın dili akıcı ve sadedir. Duygusal yoğunluk, abartıya kaçmadan verilmektedir. Eserde, edebî süslerden ziyade hakikatin açıklığı ön plandadır.

Hicretin Başlangıcı

Azam Haşimi eserine; evine, annesine ve kardeşlerine veda ettiği, hayatında derin izler bırakmış o geceyi anlatarak başlamıştır. Vedanın yaşandığı gece, yalnızca bir yolculuğun başlangıcı değil, iman, sorumluluk ve fedakârlık bilinciyle yapılan tarihî bir tercihin sembolü olmuştur. Haşimi'nin annesi, yaşına rağmen büyük bir cesaret ve metanet göstererek oğlunun dini, imanı ve vatanına hizmet edebilmesi için hicretine izin vermiştir. Ona bir Kur'an-ı Kerim emanet etmiş ve bunu hayatı boyunca yol arkadaşı bilmesini istemiştir.⁶ Annenin duruşu, İslam ahlâkında sıkça vurgulanan sabır, teslimiyet ve dava şuuru kavramlarını temsil ederken Kur'an-ı Kerim'in emanet edilmesi, Haşimi'nin yolculuğunun maddî değil manevî bir rehberlikle sürdürüleceğini göstermektedir.

Yazar öncelikle geçmişe dönerek Türkistan toplumunun dinî, sosyal ve kültürel yapısını ayrıntılı biçimde ele almıştır. Bu tercih, yaşanan felaketlerin sebeplerini yalnızca dış güçlere değil, toplumun kendi iç zaafalarının etkilerini de gösterme amacına yöneliktir. Haşimi'ye göre Komünist baskının bu denli yıkıcı olmasının temel nedenlerinden biri, toplumun refah ve gaflet içinde oluşu, din âlimleri ile tasavvuf çevrelerinin ise siyasal ve toplumsal

---

⁶ Haşimi, *a.g.e.*, 25.

sorumluluktan uzak durmalarıdır.⁷ Medreselerin çokluğu ve dinî eğitimin yaygınlığına rağmen, âlimlerin hayata müdahil olamayan dar bir din anlayışına sahip olmaları, Türkistan toplumunu savunmasız bırakmıştır.⁸ Tekkelerin içe kapanması, müritlerin uzlet, riyazat ve murakabe kavramlarıyla toplumsal mücadeleden koparılması, Haşimi'ye göre İslam'ın ruhuna aykırı bir duruma dönüşmüştür. Bu bağlamda yazar, "cihat" kavramının yalnızca teorik söylemde kalmasını sert bir dille eleştirmekte ve Müslümanların fiilî saldırılar karşısında pasif kalışını tarihî bir hata olarak değerlendirmektedir.

Eserde Sosyalist Rusya'nın, Türkistan'ı işgal ettikten sonra uyguladığı baskılar, sistematik ve bilinçli bir din karşıtlığı olarak tasvir edilmiştir.⁹ Vakıflara el konulması, cami ve medreselerin işlevsiz hâle getirilmesi, ibadetlerin suç sayılması, yalnızca bireysel özgürlüklere değil, İslam toplumunun kurumsal varlığına yönelmiş bir saldırı olarak sunulmuştur.¹⁰ Bu anlatım, yazarın meseleyi ideolojik bir işgalden ziyade, doğrudan bir inanç ve kimliği yok etme politikası olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

Haşimi, göç yolculuğuna koyulduktan sonra ilk olarak Namangan'a, ardından Kokand'a varmıştır. Kokand'da zulüm zirveye ulaşmış ve binlerce Müslüman şehit edilmiştir.¹¹ Haşimi, üç ay boyunca burada ünlü İslam âlimlerinden dinî eğitim aldıktan sonra Semerkant'a gitmeye karar vermiştir.¹² Buradaki Müslümanların vaziyetini de gördükten sonra Buhara'ya doğru yola çıkmıştır.¹³ Haşimi, Buhara'da şahit olduğu durum karşısında şu sözleri dile getirmiştir:

"Buhara'da ben üç gün kaldım; ama bu üç gün bana üç seneden daha fazla zor geldi. Bütün Türkistan, işkence değirmeninin taşı altında eziliyordu. Buhara Müslümanlarının uğradıkları zulümler karşısında, diğer bölgelerdeki zulümler hiç kalırdı."¹⁴

Namangan, Kokand, Semerkant ve Buhara durakları, yazarın anlatısında sadece coğrafi mekânlar değil, zulmün farklı boyutlarını temsil eden merkezlerdir. Özellikle Buhara,

---

⁷ Haşimi, *a.g.e.*, 29.

⁸ Haşimi, *a.g.e.*, 30.

⁹ Haşimi, *a.g.e.*, 30.

¹⁰ Haşimi, *a.g.e.*, 31.

¹¹ Haşimi, *a.g.e.*, 37.

¹² Haşimi, *a.g.e.*, 45.

¹³ Haşimi, *a.g.e.*, 48.

¹⁴ Haşimi, *a.g.e.*, 48.

Türkistan'daki trajedinin zirve noktasını oluşturmaktadır. Komünist yönetim altında din, inanç ve insan hakları tamamen yok sayılmış, İslam karşıtı propaganda yoğunlaşmış, dini yaşamak zulme katlanmak anlamına gelmiştir. Yüzlerce medrese ve mescit kapatılmış, ibadet yerleri farklı amaçlarla kullanılmış, din âlimleri öldürülmüş ya da sürgüne gönderilmiş, hapishaneler dindar Müslümanlarla doldurulmuştur. Haşimi, gördüğü manzara karşısında derin bir üzüntü ve çaresizlik yaşayarak vatanına veda etme düşüncesine kapılmıştır. "Üç günün üç yıl gibi gelmesi" ifadesi, yaşanan zulmün psikolojik ve manevî ağırlığını güçlü bir anlatımla yansıtmaktadır. Bu noktada hicret, bir kaçış değil, inancı koruyabilmenin ve hakikati duyurabilmenin tek yolu olarak anlam kazanmaktadır.

Zulmün Tanıkları

Yazar, Buhara'dan başlayarak Sebz'e uzanan yolculuğu sırasında Müslümanların karşı karşıya kaldığı baskı ve zulmü, bizzat yaşadığı ve şahit olduğu olaylar üzerinden anlatmıştır. Karşı şehrine giderken Ruslar tarafından bir saldırıya uğramış ve ağır şekilde darp edilmiştir.¹⁵ Yaşadığı bu saldırı, zulmün yalnızca devlet eliyle değil, toplumun içine kadar yayıldığını göstermiştir. Haşimi yardım istemesine rağmen tüm yolcuların sessiz kalmasını ve korkunun insanları nasıl susturduğunu büyük bir üzüntüyle dile getirmiştir. Failler yakalandıktan sonra serbest bırakılmış,¹⁶ böylece adalet Müslümanlar söz konusu olduğunda işlevsiz kalmıştır.

Haşimi, Karşı'ya ulaştığında askerî mahkeme ile yargılanan meşhur bir İslam âliminin durumuna tanık olmuştur. Bu âlim, Sovyet yönetimi tarafından, dine davet etmek, komünizme karşı olmak, halkı etkilemek gibi gerekçelerle suçlanmıştır.¹⁷ Âlim ise savunmasında, yaptıklarının dinî bir sorumluluk olduğunu ve halkın imanını korumaya çalıştığını açıkça ifade etmiştir. Dinlemeye tahammülü olmayan askerler önce âlimi şehit etmiş, daha sonra da halka ateş açmıştır.¹⁸ Bu tablo, Sovyet yönetiminin dine karşı tavrını net biçimde ortaya koymaktadır. Âlimin savunmasında dinini açıkça sahiplenmesi, baskı karşısında inancın nasıl bir direniş hâline geldiğini göstermektedir. Ardından halka silahla müdahale edilmesi ise zulmün boyutunu gözler önüne sermektedir.

---

¹⁵ Haşimi, *a.g.e.*, 62.

¹⁶ Haşimi, *a.g.e.*, 63.

¹⁷ Haşimi, *a.g.e.*, 64.

¹⁸ Haşimi, *a.g.e.*, 64.

Haşimi, Karşı'dan Sebz şehrine geçmiş ve buradaki baskının en sarsıcı örneklerinden birini şöyle anlatmıştır:

“Komünist Partisi, akşam namazından sonra bütün büyük camilerde aynı anda toplantı yaptı. Mahalle halkının tesettürlü kızlarını, gelinlerini ve hanımlarını tesettürsüz olarak mescide getirmelerine mecbur etti. Hanımların başlarında bulunan örtüleri, çarşafı ve eşarpları çekip alarak mescidin avlusuna yığdılar. Bütün insanların gözü önünde bu toplanan örtüleri ateşe verdiler.”¹⁹

Yazar, yaşananları tarihsel bir mesafeden değil, şahitlik bilinciyle aktarmıştır. Bu durum, metni kuru bir tarih anlatısından çıkarıp belgesel nitelikli tanıklığa dönüştürmüştür. Kadınların zorla mescide getirilmesi, tesettürlerinin çıkarılması ve örtülerin yakılması, yalnızca bireylere değil, doğrudan İslamî değerlere yönelmiş bir saldırıdır. Buna karşı Müslüman halkın tepkisi ise baskı karşısında toplumun tamamen teslim olmadığını göstermiştir. Böylece bu hatıra, eserde zulüm ile direnişin kısa ama etkili bir karşılaşması olarak yer almıştır.

Mücahitler

Haşimi, Sebz şehrinde ayrıldıktan sonra dedesi Gıyâseddin İşan Hazretleri'nin Siri Asya'daki kabrini ziyaret etmiş²⁰ ve yoluna devam ederek Afganistan sınırındaki bir kaleye ulaşmıştır.²¹ Kalede bulunan ve eserde özellikle vurgulanan mücahit birliği, direnişin artık kurumsal ve askerî bir boyut kazandığını göstermektedir. Âlim bir komutanın yönettiği bu birlik, inanç temelli motivasyonun disiplinli ve planlı bir mücadeleye dönüştüğünü gözler önüne sermektedir. Yazar, mücahitlerle birlikte kıldığı bir cuma namazından gönüllere dokunan şu sözlerle bahsetmiştir:

“Aşağı yukarı iki bin mücahit toplanmıştı. Mücahitlerin komutanı, silahlarını kuşanmış olarak tam vaktinde geldi. Onu görünce İslam'ın ilk çağlarının Müslüman komutanları gözlerimin önünde canlandı. Baştan aşağı tevazu kesilmiş hâlde, canlı adımlarla yürüyerek minbere çıktı. Hutbedeki sözlerinde hem heyecan ve coşku vardı hem de düşünce ve maneviyat düzgünlüğünün ışıkları saçılıyordu. Allah yolunda can feda etmeye teşvik de

---

¹⁹ Haşimi, *a.g.e.*, 69.

²⁰ Haşimi, *a.g.e.*, 84.

²¹ Haşimi, *a.g.e.*, 88.

vardı, ümitsizliği gideren ve gönüllere kararlılık dolduran sözler de vardı. Hutbe bittikten sonra kılınan cuma namazı, kalbimizin ve ruhumuzun huzurunu ve hazzını iki misline çıkardı. O gün dünya zevklerine bulanmış ruhumun tattığı bu hazlar, daha sonraki zamanlarda asla nasip olmadı.”²²

Bu hatıra, mücahitlerin direnişini ayakta tutan manevî temelin derinliğini açıkça hissettirmektedir. Komutanın duruşu ve hutbesindeki denge ise İslam’ın ilk dönemlerindeki ruhu hatırlatan sembolik bir anlam taşımaktadır.

Namaz sonrası yapılan toplantıda mücahitlere özgür iradeleriyle karar hakkı tanınması, mücadelenin zorla değil bilinçli bir tercih olarak sürdürüldüğünü göstermektedir. Genç bir mücahidin sonuna kadar direneceklerini ifade etmesi ve topluluğun ortak kararlılığı, geri dönüşsüz bir adanmışlığı temsil etmektedir.²³ Yazar, mücadelenin sadece askerî değil, aynı zamanda derin bir iman ve irade meselesi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Siri Asya üzerinden tekrar Sebz’e gelen Haşimi, sevdiği ve güvendiği kişilerle yaptığı istişareler neticesinde kendi mücadelesini sürdürebilmek için Afganistan’a gitme kararı almıştır.²⁴ Bu tercih, mücahitlerdeki ortak aklın ardından gelen şahsî sorumluluk şuuru olarak tezahür etmektedir. Böylece toplu direniş ile şahsî hicret aynı ahlâkî çerçevede buluşmuştur.

Özgürlüğe Geçiş

Eserin son bölümü, hicretin sadece fizikî bir yolculuk değil; aynı zamanda derin bir iman, sabır ve teslimiyet sınavı olduğunu güçlü bir biçimde ortaya koymaktadır. Haşimi, Kerki (Türkmenistan’da bir ilçe) yolu üzerinden Afganistan’a doğru hareket etmiş, önce İmam Cafer Hazretleri’nin,²⁵ Kerki’ye ulaştıktan sonra da Ma’ruf Kerhî Hazretleri’nin kabrini ziyaret etmiştir.²⁶ Bu ziyaretler, Haşimi’nin içinde bulunduğu zorlu şartlara rağmen manevî bağını diri tutma çabasını ve geçmişin irfan mirasıyla kurduğu bağı simgelemektedir.

---

²² Haşimi, *a.g.e.*, 94.

²³ Haşimi, *a.g.e.*, 97.

²⁴ Haşimi, *a.g.e.*, 109.

²⁵ Haşimi, *a.g.e.*, 112.

²⁶ Haşimi, *a.g.e.*, 122.

Yazar, yolculuğu boyunca uğradığı şehirlerde pek çok insanla tanışmış, görüşmüş ve sayısız olaya bizzat şahitlik etmiştir. Ne var ki dönemin ağır ve sarsıcı şartları, insanları birbirine karşı ihtiyatlı kılmakta, güven duygusu ise hem zor kazanılmakta hem de uzun bir zaman gerektirmektedir. Bu sebeple yazar, çoğu zaman yalnız kaldığını, maddî ve manevî imtihanlar içinde günlerini geçirdiğini dile getirmiştir. Buna rağmen iman, sabır ve tevekkül ile hicret yolunda kararlılıkla ilerlemiş; karşılaştığı bütün sıkıntılara metanetle göğüs germiştir. Kur'an ve zikirle yoluna devam etmesi, eserde imanın hayata yön veren temel güç olarak işlendiğini göstermektedir. Bu yönüyle Haşimi, pasif bir mağdur değil, sabır ve tevekkül ile direnen, iradesini muhafaza eden bir karakterdir.

Kervanla karşılaşma sahnesi²⁷ eserde bireysel mücadelenin kolektif dayanışmaya evrildiği önemli bir kırılma noktasıdır. Kervan başkanının Haşimi'yi de kervana dahil etmesi, ümmet içi yardımlaşmanın ve ortak kader bilincinin önemli bir örneğidir. Gece yolculukları ve gündüz gizlenmeler, dönemin siyasî ve askerî şartlarını yansıtırken; Afganistan'a varış, yalnızca bir ülkeye ulaşmayı değil, zulümden imana dayalı bir direniş alanına geçişi temsil etmektedir. Haşimi, büyük bir sevinç ve şükür duygusuyla şu sözleri söylemiştir:

“Ey İslam yurdu! Senin toprağın benim için şifa ve gözlerimin zevk ü sefasıdır. Ey Afganistan halkı! Sen talihlisin, bahtiyarsın. Sen Allah'ın büyük bir nimetine sahipsin: hürriyet ve İslam nimetine... Sen belki bu nimetin kadrini ve kıymetini bilmiyorsun; ama bu nimetin değerini biz biliyoruz. Allah seni kıyamete kadar bu büyük nimetten mahrum etmesin.”²⁸

Haşimi'nin Afganistan'a yönelik sözleri, toprağa duyulan sıradan bir sevgi değil; hürriyetin ve İslam'ın kıymetini zulüm altında öğrenmiş bir müminin içten haykırışıdır. Özgürlüğün değerini onu kaybetmiş olanların daha iyi bildiğini vurgulayarak, Afgan halkını nimetin farkına varmaya davet etmiştir. Bu hitap, eserin duygusal zirvelerinden biri olmuştur.

Yazar, Semerkant ve Buhara'da yaşanan kanlı sürecin sona erdiğini ifade ederken, mücadelenin bitmediğini, sadece yön değiştirdiğini açıkça ortaya koymuştur. Andhoy'da karşılaştığı tehlike ve Müslüman halkın desteği, ümmet bilincinin somut bir tezahürü olmuştur. Annesinin verdiği Kur'an-ı Kerim'in cildinden çıkan eşrefi altınlar ise, hem

---

²⁷ Haşimi, *a.g.e.*, 135.

²⁸ Haşimi, *a.g.e.*, 137.

tevekkülün karşılığı hem de anne duasının bereketi olarak sembolik bir anlam taşımaktadır. Azam Haşimi, Pakistan ve Hindistan'a gittikten sonra dinî eğitimini tamamladığını belirterek eserini sonlandırmıştır.

Semerkant ve Buhara'dan maksat, İslam tarihinde Mâverâünnehir tabiri ile ünlü Türkistan topraklarıdır. Azam Haşimi'nin bu kıymetli eseri, sadece bir kaçış öyküsü değil, Türkistan'ın dini, kültürel ve millî kimliğinin nasıl yok edilmeye çalışıldığının ve buna karşı verilen onurlu mücadelenin belgesidir. İslâm dünyasının yakın tarihindeki travmaları anlamak isteyen okuyucular için temel bir başvuru kaynağı niteliğindedir. İslâm tarihi ve özellikle Mâverâünnehir coğrafyasına ilgi duyanlara, Türkistan topraklarında yaşanan mücadeleler, fedakârlıklar ve insanlık dramlarını derinlikli bir anlatımla okumak isteyenlere, geçmiş ile bugün arasında bağ kurarak köklerini yeniden hatırlamak isteyen genç ve yetişkinlere kitabı gönül rahatlığıyla tavsiye ederiz.